

Ортумак ниити өөредилге

**ОРТУМАК НИИТИ ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ 10-11 КЛАССТАРЫНГА
«ТӨРЭЭН (ТЫВА) ДЫЛ» ЭРТЕМИНИҢ
АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММАЗЫ**

Кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарыңа «төрээн (тыва) дыл» эртемниң чижек өөредилге программазыңа (Е.М. Куулар, Н.Д. Сувандии, А.С. Шаалы) даянып тургускан.

Тыва дыл – тыва чоннуң национал дылы.

Тыва Республикада дылдар талазы-биле байдал онзагай, ук девискээрде күрүне дылдары – тыва, орус – дең эргелиг болгаш бот-тускайлаң кылдыр ажыглаттынып турар. Тываның девискээринде тыва дыл ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларында ажыглаттынып турар, өөредилге черлеринде ону өөредип турар, тыва дылдың дузазы-биле чоннуң ёзу-чаңчылдарын, улустуң байлак аас чогаалын кадагалап, салгалдан салгалче дамчыдарыңа ажыглаттынып турар.

10-11 класстарның «Төрээн (тыва) дыл» деп эртемге чижек өөредилге программазы (дараазында – Программа) ортумак ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартыңа дүүштүр (дараазында – ӨФКС) кылдынып, эртемниң баш бурунгаар планнаттыңан түңнелдеринге таарыштыр тургустунган. Программа «Тыва Республикада дылдар дугайында» (2003 чыл) хоойлунуң өскерилгелерлиг «Тыва Республикада чоннарның дылдарының дугайында» (2019 чыл) дүрүмнерин езугаар өөреникчилерниң этнокультурлуг хереглелдерин хандыраынче угланган.

Эртем талазы-биле тодаргай түңнелдер

10 класс

Өөреникчи кылып өөренип алыр:

- дыл болгаш төөгүнүң аразында харылзааларын тайылбырлап, тыва болгаш өске түрк чоннарның дылының болгаш культуразын, өске түрк дылдарның аразында тыва дылдың туружун медереп билир;
- литературлуг тыва дылдың лексиктиг, грамматиктиг, шын бижиириниң болгаш адаарының нормаларын сагыыр; диалект лексиказын ылгап билир;
- кады чугаалажып турар улузунуң ниитилелде туружун болгаш байдалын барымдаалап, бодунуң чугаазын шын тургузар;
- янзы-бүрү байдалдарга чугааның онзагайларын таарыштыр ажыглаар, ийи дылды билир болгаш чугаалаар байдалга оларны херек кырында шын кылдыр ажыглаар;
- социал четкилерде бижиттинген медээлерниң дыл талазы-биле тургустунганын хынап көрүп, ук сөзүглелдерниң салдынган сорулгаларының күүсеттингениниң чогуур деннелге дүгжүп турарын үнелээр;
- дылдың аңгы-аңгы адырларының кезектерин сайгарар;
- сөзүглелде ажыглаттынган дылдың уран аргаларын шын, чиге, тода кылдыр ажыглаанын сайгарар;
- сөзүглелдерни редакторлаарының аргаларын билир;
- дылдың сөс курлавырын делгемчидер болгаш байыдар сорулга-биле лингвистиктиг словарьларны ажыглап билир.

Өөреникчи өөренип алып аргалыг кылдыныглары:

- сөзүглелдин лингвистиктиг сайгарылгазының хевирлерин, аргаларын болгаш методтарын ажыглаар;*
- литературлуг тыва дылдың хөгжүлдезиниң кол үе-чадаларын болгаш ооң тургустунганының төөгүзүн тодарадыр;*
- диалект сөстөр тыва дылдың сөс курлавырын байыдарының бир аргазы болур, оларның чижектер бээр;*
- өске дылдардан үлегерлеп алышыкыннарны тодарадып, оларны чугаага шын ажыглаар;*
- сөзүглелдерниң хевирлерин болгаш оларның кол демдектерин тодарадыр, сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлериниң чижектерин кишерер;*
- дыңнаан азы номчаан сөзүглелде кол бодалды кысказы-биле илередир, чажыт бодалын тывар;*
- баш бурунгаар белеткээн сөзүглелдерниң стилистиктиг эдилгезин кылыр;*
- тыва дылдың электроннуг корпусунуң сөзүглелдери-биле ажылдаар; сөзүглелдерни чаартыр; кол болгаш ийиги чергениң медээзин тодарадыр.*

11 класс

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алып:

- тыва дылдың функционалдыг стильдерин ылгап билир, сөзүглелдерниң стиль болгаш жанрын тодарадыр;*
- бердинген сөзүглелдин стилин өскертир;*
- баш бурунгаар белеткээн сөзүглелде стиль талазы-биле частырыгларны тыпкаш, эдер;*
- аңгы-аңгы стильдерге болгаш жанрларга хамааржыр сөзүглелдер чогаадыр;*

- лингвистиктиг словарьлар, энциклопедиялар болгаш справочниктерни ажыглаар;
- «дыл» болгаш «чугаа» деп билиглерни ылгап билир;
- бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазын грамматиктиг, коммуникативтиг болгаш этиктиг нормаларга дүүштүр үнелээр;
- литературлуг тыва дылдың лексиктиг, грамматиктиг, шын бижиириниң болгаш адаарының нормаларын сагыыр;
- чугааның янзы-бүрү байдалдарына тыва литературлуг дылдың нормаларын шын ажыглаар;
- тыва дылдың литературлуг болгаш диалект хевирлерин аңгылаар;
- сөзүглелдерде тыва дылдың диалект хевирлерин болгаш кара чугаа сөстөрүн сайгарар, оларны литературлуг дылдың сөстери-биле солуур;
- сөзүглелде медээниң шынга дүгжүрүн аңгы-аңгы бижимел барымдааларга (номнар, массалыг информация чепсектери, Интернет) даянып, тодарадыр.

Доозукчу өөренип алыр аргалыг:

- *албан-херек харылзажылгазының үзүндө диалог/полилог чорудар, чугаалажылга үзүндө чугаалажып турар кижизиниң үзел-бодалын эскерип, тайылбырлап билир;*
- *оратор мергежилениң үндезиннерин билир;*
- *шинчилел ажылын чорудуп, ооң түңнелдерин аас болгаш бижимел чугаа дузазы-биле дамчыдар;*
- *баш бурунгаар белеткээн сөзүглелдин бижик демдектеринде частырыгларын эдер;*
- *дыл интерференциязының (бир дылдың өске дылга чедирип турар салдарын) чылдагааннарын сайгарар;*
- *баш бурунгаар белеткээн сөзүглелде бижик демдектериниң частырыын эдер;*

– сөзүглелдерде медээни эде тургузарының аргаларын билир, номчаан сөзүглелдеринден тезис, конспект, аннотация, реферат, презентация хевирлерин тургузар;

– дыл болгаш стиль нормаларын сагывышаан, сөзүглелдерни тыва дылдан орус дылче, орус дылдан тыва дылче шын очулдуруп билир.

ТЕМАЛЫГ ПЛАННААШКЫН 10 КЛАСС (34 ШАК)

Блок	Тема (ооң иштинче кирип турар билиглер)	Шак саны ниити б/ш тема аайы- биле	Өөреникчилерниң кылыр ажил-чорудулгазының кол хевирлеринин чижек тайылбыры
Дыл дугайында ниити билиглер	Дыл дугайында ниити билиглер	Ниити шагы - 4	<p>Тыва дыл – тыва чоннуң национал дылы, ооң ужур-дузазын, кол хүлээлгелерин таныштырар.</p> <p>«Түрк дылдарның бөлүү» деп билиг-биле таныштырар.</p> <p>Эртеги түрк руниктиг бижиктиң тураскаалдарының дугайында медээ-биле таныштырар.</p> <p>Литературлуг тыва дылдың нормалары-биле таныштырар, Девискээр талазы-биле тыва дылдың сөс курлавырының ылгалдары-биле таныштырары.</p> <p>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажилдар.</p> <p>Хыналда диктант.</p> <p>Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Эжишкилер найыралы эртине дагны тургузар (Россия биле Тываның чижээнге)».</p> <p>Чогаадыг «Тыва дыл – мээң төрөөн дылым!»</p>
	Дыл болгаш ниитилел. Дыл болгаш культура	1	
	Түрк дылдарның аразында тыва дылдың туружу	1	
	Эртеги түрк руниктиг бижиктиң тураскаалдары	1	
	Тыва дылдың ажыглаттынып турар хевирлери	1	
	<i>Хыналда диктант.</i>		
<i>Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг</i>			

Фонетика. Орфоэпия. Орфография	Фонетика. Орфоэпия. Орфография	Ниити шагы – 6	
	Фонетика, графика, орфоэпия, орфографияга катаптаашкын	1	Сөстүң адалгазын болгаш лексиктиг утказын ылгаар. Чугаа агымынга үннерниң ажыглаттынарын сайгарар.
	Чугаа агымынга үннерниң өскерлири. Тыва дылда сингармонизм болгаш фарингализация	1	Сөзүглелден өк-биле адаар ажык үннерни тывар. Сингармонизм дүрүмнернге чагыртпайн баар таварылгаларлыг сөстөрни сөзүглеледен тывар. Ажык эвес үннерниң туруш талазы-биле өскерлишишкиннерин тайылбырлаар.
	Ассимиляция. Диссимиляция. Метатеза. Сөстүң фонетиктиг сайгарылгазы	1	Долу болгаш долу эвес ассимиляцияны ылгаар; диссимиляцияны танып билир. Тыва дылда метатезаны таныштырар. Сөстүң фонетиктиг сайгарылгазы.
	Шын адалганың нормалары. Ударение.	1	Литературлуг шын адалга нормалары, тыва дылда ударениениң хевирин таныштырар. Өөренип эрткен орфограммаларны танып билир, сөстөрниң шын бижилгезин тайылбырлаар.
	Тыва орфографияның принциптери	1	Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Хыналда диктант.
	Слог. Тыва дылда ударение.	1	Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Тыва дыл хүнүн мээң билип турарым».
	<i>Хыналда диктант.</i> <i>Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг</i>		Төлөвилел «Тыва дылда өк-биле адаар ажык үннер».
Лексика болгаш фразеология	Лексика болгаш фразеология	Ниити шагы – 6	
	Тыва дылдың сөс курлавырының дугайында билиг	1	Тыва дылга лексиканың болгаш фразеологияның ужур-дузазын билир. Тыва дылдың сөс курлавырының дугайын билир. Сөс – лексикологияның өөренир кол кезии (единицазы) деп чүүлду билир.
	Сөс болгаш ооң уткалары.	1	Сөстүң лексиктиг утказын тодарадыр, лексиктиг утка биле билигниң аразында ылгалын аңгылаар.
	Лексиканың тывылган угу. Тыва дылдың лексиказының ажыглалы	1	Сөстүң уткаларын ылгаар.

болгаш морфология	морфология	шагы – 12	
	Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазының дугайында билиг	1	Сөс тургузуу, чогаадылгазы болгаш морфология дугайында теорияны билир.
	Сөс чогаадыр аргалар. Лексика-семантиктиг арга	1	Сөс чогаадыр аргаларны: лексико-семантиктиг, морфологтуг, синтаксистиг, морфолог-синтаксистиг билир.
	Морфологтуг арга.	1	Аббревиация, калька аргаларын билир; Конверсия, изоляция аргалары.
	Синтаксистиг арга	1	Сөстүң морфемниг сайгарылгазын кылыр. Чугаа кезектерин аңгылаарының барымдааларын билир.
	Морфолог-синтаксистиг арга	1	Аттыг чугаа кезектериниң ниити демдектерин, синтаксистиг хүлээлгелерин аңгылаар.
	Аббревиация (хурааңгайлаашкын) болгаш калька аргазы.	1	Тускай чугаа кезектериниң лексика-семантиктиг бөлүктөрүн ылгаар. Тускай чугаа кезектериниң грамматиктиг хевирлерин ылгаар.
	Конверсия болгаш изоляция аргалары. Сөстүң морфемниг сайгарылгазы	1	Аас болгаш бижимел чугаага кылыг сөзүнүң хевирлерин, ат орнун, наречиелерни шын кылдыр ажыглаар, дылдың нормаларарын сагыыр. Дузалал чугаа кезектериниң онзагайын тодарадыр. Чугаа кезектериниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр.
	Морфология Морфологияга ниити катаптаашкын.	1	Аас болгаш бижимел чугаага морфология биле орфографияның аразында харылзаазын сагыыр. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.
	Тускай чугаа кезектериниң грамматиктиг уткалары, грамматиктиг хевирлери	1	Немелде онаалгалыг диктант. Словарьлыг диктант. Чурумал хевиринге чогаадыг «Залог болгаш вид хевирлериниң ужур-дузазы».
	Тускай чугаа кезектериниң синтаксистиг хүлээлгелери	1	Немелде онаалгалыг эдертиг.
	Дузалал чугаа кезектери	1	Шинчилел ажылы «Междометие болгаш үн өттүнер сөстөр».
	Чугаа кезектериниң морфологтуг сайгарылгазы	1	
	<i>Немелде онаалгалыг диктант.</i>		

	<i>Словарьлыг диктант.</i>		
	<i>Немелде онаалгалыг эдертиг</i>		
	<i>Шинчилел ажылы «Междоветие болгаш үн өттүнер сөстөр»</i>		
Чугаа. Чугааның стили	Чугаа. Чугааның стили	Ниити шагы – 6	
	Дыл болгаш чугаа. Чугаа чорудулгазының хевирлери	1	Дыл болгаш чугаа деп билиглерниң тодарадыр, кызыгаарлаар. Чугаа чорудулгазының хевирлерин, черин (туружун) болгаш байдалын аңгылаар
	Харылзажылганың хевирлери	1	Аас болгаш бижимел чугаа чорудулгазының кол элементилерин ылгаар, оларны аңгылаар.
	Чугааның аңгы-аңгы байдалдары	1	Чугаа чорудулгазының хевирлери: когнитивтиг, эмоционалдыг, мотивационномотивациялыг.
	Функционалдыг стильдер	1	Чугааның аңгы-аңгы байдалдары.
	Сөзүглелдин стилистиктиг сайгарылгазы	1	Монолог болгаш диалогту ылгаар.
	Сөзүглелди чаартырының хевирлери	1	Стильдерниң ылгавырлыг талаларын аңгылаар, ажылаттынар черин болгаш сорулгазын тодарадыр.
	<i>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Немелде онаалгалыг диктант.</i>		Стильдерни аңгылаар: албан-херек, парлалга, эртем, чугаа, чечен чогаал.
	<i>Эдертиг</i>		Ажылдап кылган төлевелдин түңнелин бижимел-биле айтыр, чыгдынганан материалдарны ажыглап тургаш, презентацияга көргүзер. Доклад, аннотация, тезистер, конспект, рецензия, реферат бижиир.
	<i>Кластер</i>		Бердинген сөзүглелдерниң стиль талазы-биле эдилгезин кылыр. Сөзүглелдин стилистиктиг сайгарылгазын кылыр.
<i>Бөлүк-биле ажыл «Тыва дылда чугаа стильдери»</i>		Сөзүглелдин стилин, ооң ылгавырлыг демдектерин айтыр. Тыва дылдың электроннуг корпусу-биле ажылдаар; сөзүглелди эде тургузар; кол болгаш ийи чергениңмедээлерин аңгылаар. Сөзүглелдин стилистиктиг сайгарылгазын кылыр. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Немелде онаалгалыг диктант. Эдертиг.	

			Кайы-бир стильдин материалдарына даянып, кластер тургузар. Бөлүк-биле ажилдың хыналдазы «Тыва дылда чугаа стильдери», тыва улустуң тоолдарына даяныр
--	--	--	---

ТЕМАЛЫГ ПЛАННААШКЫН 10 КЛАСС (68 ШАК)

Блок	Тема (ооң иштинче кирип турар билиглер)	Шак саны ниити б/ш тема аайы-биле	Өөреникчилерниң кылыр ажил-чорудулгазының кол хевирлеринин чижек тайылбыры
Дыл дугайында ниити билиглер	Дыл дугайында ниити билиглер	Ниити шагы – 5+2	
	Дыл болгаш ниитилел	1	Тыва дыл – тыва чоннуң национал дылы, ооң ужур-дузазын, кол хүлээлгелерин таныштырар. «Түрк дылдарның бөлүү» деп билиг-биле таныштырар. Эртеги түрк руниктиг бижиктин тураскаалдарының дугайында медээ-биле таныштырар. Литературлуг тыва дылдың нормалары-биле таныштырар, Девискээр талазы-биле тыва дылдың сөс курлавырының ылгалдары-биле таныштырары. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажилдар. Хыналда диктант. Угаап боданышкын хевиринге чогаадыг «Эжишкилер найыралы эртине дагны тургузар (Россия биле Тываның чижээнге)». Чогаадыг «Тыва дыл – мээң төрөөн дылым!»
	Дыл болгаш культура	1	
	Түрк дылдарның аразында тыва дылдың туружу	1	
	Эртеги түрк руниктиг бижиктин тураскаалдары	1	
	Тыва дылдың ажыглаттынып турар хевирлери	1	
	<i>Хыналда диктант.</i>	1	
	<i>Угаап боданышкын хевиринге чогаадыг</i>	1	
Фонетика. Орфоэпия. Орфография	Фонетика. Орфоэпия. Орфография	Ниити шагы – 12+2	

	Фонетика, графикага катаптаашкын	1	<p>Сөстүң адалгазын болгаш лексиктиг утказын ылгаар. Чугаа агымынга үннерниң ажыглаттынарын сайгарар. Сөзүглелден өк-биле адаар ажык үннерни тывар. Сингармонизм дүрүмнернге чагыртпайн баар таварылгаларлыг сөстөрни сөзүглеледен тывар. Ажык эвес үннерниң туруш талазы-биле өскерлиинишкннерин тайылбырлаар. Долу болгаш долу эвес ассимиляцияны ылгаар; диссимиляцияны танып билир. Тыва дылда метатезаны таныштырар. Сөстүң фонетиктиг сайгарылгазы. Литературлуг шын адалга нормалары, тыва дылда ударениениң хевирин таныштырар. Өөренип эрткен орфограммаларны танып билир, сөстөрниң шын бижилгезин тайылбырлаар. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Хыналда диктант. Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Тыва дыл хүнүн мээң билип турарым». Төлөвилел «Тыва дылда өк-биле адаар ажык үннер».</p>
	Орфоэпияга катаптаашкын	1	
	Орфографияга катаптаашкын	1	
	Чугаа агымынга үннерниң өскерлири	1	
	Тыва дылда сингармонизм болгаш фарингализация	1	
	Ассимиляция	1	
	Диссимиляция.	1	
	Метатеза	1	
	Сөстүң фонетиктиг сайгарылгазы	1	
	Шын адалганың нормалары. Ударение.	1	
	Тыва орфографияның принциптери	1	
	Слог. Тыва дылда ударение.	1	
	<i>Хыналда диктант.</i>	1	
	<i>Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг</i>	1	
Лексика болгаш фразеология	Лексика болгаш фразеология	Ниити шагы – 8+6	
	Тыва дылдың сөс курлавырының дугайында билиг	1	<p>Тыва дылга лексиканың болгаш фразеологияның ужур-дузазын билир. Тыва дылдың сөс курлавырының дугайын билир. Сөс – лексикологияның өөренип кол кезии (единицазы) деп чүүлдү</p>

Сөс болгаш ооң уткалары.	1	<p>билир.</p> <p>Сөстүң лексиктиг утказын тодарадыр, лексиктиг утка биле билигниц аразында ылгалын аңгылаар.</p> <p>Сөстүң уткаларын ылгаар.</p> <p>Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөрни ылгаар.</p> <p>Доора болгаш көжүргөн уткалыг сөстөрниц тыптыр аргаларын ылгаар.</p> <p>Сөзүглелден синонимниг, антонимниг одуругларны болгаш омонимнерни танып билир. Сөстөрнин утка аайы-биле каттыжарының дугайын билир.</p> <p>Лексиканың тывылган угун билир: ниити түрк, чиңгине тыва болгаш үлегерлээн сөстөр.</p> <p>Лексиканың ажыглалының аайы-биле бөлүктөрүн аңгылап билир.</p> <p>Терминнерни чугаага ажыглаар.</p> <p>Табу болгаш эвфемизмнерни ылгаар, оларны чугаага ажыглап билир. Чоннуң ёзу-чаңчылдарын сагыыр: <i>адыг – мажаалай, чымчак базар, хайыракан, чоорганныг, кара чүве, тайга ээзи, чер кулак – эвфемизм.</i></p> <p>Тыва ономастиканың бөлүктөрүн чугаага ажыглаар: антропоним, топоним, зоонимнер.</p> <p>Лингвистиктиг словарьлар, энциклопедиялар-била ажылдаар.</p> <p>Фразеологизмнерниц утказын билир, идиома болгаш фразеологтуг каттыжышкыннарны ылгаар, чугааның байдалын барымдаалап, оларны ажыглаар.</p> <p>Сөзүглелден фразеологизмнерни таныыр, уткаларын тайылбырлаар, синонимнерин тывар.</p> <p>Фразеологизмнерниц синонимниг одуруглар тургузарынга киржилгезин билир, оларны орус дылче очулдуурар.</p> <p>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.</p> <p>Хыналда диктант.</p> <p>Словарьлыг диктант.</p> <p>Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Хуу аттар делегейинге».</p> <p>Төлевилел «Сээң адың болгаш сен».</p> <p>Бердинген тема ёзугаар харылзаалыг чугаа тургузар.</p>
Лексиканың тывылган угу	1	
Тыва дылдың лексиказының ажыглалы	1	
Тыва ономастика болгаш ооң онзагайы	1	
Тыва лексикография	1	
Тыва дылдың фразеологизмнери.	1	
Сөстүң лексиктиг сайгарылгазы	1	
<i>Хыналда диктант.</i>	1	
<i>Словарьлыг диктант</i>	1	
<i>Төлевилел «Сээң адың болгаш сен»</i>	1	
<i>Төлевилел «Эргижирээн сөстөрниц бөгүнгү хүнде ажыглалы»</i>	1	
<i>Төлевилел «Хуу чүве аттарының ниити чүве аттарынче шилчий бээри»</i>	1	
<i>Словарьлыг диктант</i>	1	

			Төлөвилел «Эргижирээн сөстөрнiң бөгүнгү хүнде ажыглалы»; «Хуу чүвe аттарының ниити чүвe аттарынче шилчий бээри».
Морфемика болгаш морфология	Морфемика болгаш морфология	болгаш	Ниити шагы – 17+4
	Сөс тургузуунун дугайында билиг	1	Сөс тургузуу, чогаадылгазы болгаш морфология дугайында теорияны билир.
	Сөс чогаадылгазының дугайында билиг	1	Сөс чогаадыр аргаларны: лексико-семантиктиг, морфологтуг, синтаксистиг, морфолог-синтаксистиг билир.
	Сөс чогаадыр аргалар.	1	Аббревиация, калька аргаларын билир; Конверсия, изоляция аргалары.
	Лексика-семантиктиг арга	1	Сөстүң морфемниг сайгарылгазын кылыр.
	Морфологтуг арга.	1	Чугаа кезектерин аңгылаарының барымдааларын билир. Аттыг чугаа кезектериниң ниити демдектерин, синтаксистиг хүлээлгелерин аңгылаар.
	Синтаксистиг арга	1	Тускай чугаа кезектериниң лексика-семантиктиг бөлүктөрүн ылгаар. Тускай чугаа кезектериниң грамматиктиг хевирлерин ылгаар.
	Морфолог-синтаксистиг арга	1	Аас болгаш бижимел чугаага кылыг сөзүнүң хевирлерин, ат орнун, наречиелерни шын кылдыр ажыглаар, дылдың нормаларын сагыыр. Дузалал чугаа кезектериниң онзагайын тодарадыр.
	Аббревиация (хурааңгайлаашкын) болгаш калька аргазы.	1	Чугаа кезектериниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр.
	Конверсия аргазы.	1	Аас болгаш бижимел чугаага морфология биле орфографияның аразында харылзаазын сагыыр.
	Изоляция аргазы.	1	Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Немелде онаалгалыг диктант.
	Сөстүң морфемниг сайгарылгазы	1	Словарьлыг диктант. Чурумал хевиринге чогаадыг «Залог болгаш вид хевирлериниң ужур-дузазы».
Морфология Морфологияга ниити катаптаашкын.	1	Немелде онаалгалыг эдертиг.	
Тускай чугаа кезектериниң грамматиктиг уткалары	1	Шинчилел ажылы «Междометие болгаш үн өттүнер сөстөр».	

	Тускай чугаа кезектериниң грамматиктиг хевирлери	1	
	Тускай чугаа кезектериниң синтаксистиг хүлээлгелери	1	
	Дузалал чугаа кезектери	1	
	Чугаа кезектериниң морфологтуг сайгарылгазы	1	
	<i>Немелде онаалгалыг диктант.</i>	1	
	<i>Словарьлыг диктант.</i>	1	
	<i>Немелде онаалгалыг эдертиг</i>	1	
	<i>Шинчилел ажылы «Междоментие болгаш үн өттүнер сөстөр»</i>	1	
Чугаа. Чугааның стили	Чугаа. Чугааның стили	Ниити шагы – 7+5	
	Дыл болгаш чугаа	1	Дыл болгаш чугаа деп билиглерниң тодарадыр, кызыгаарлаар. Чугаа чорудулгазынының хевирлерин, черин (туружун) болгаш байдалын аңгылаар
	Чугаа чорудулгазының хевирлери	1	Аас болгаш бижимел чугаа чорудулгазының кол элементилерин ылгаар, оларны аңгылаар.
	Харылзажылганың хевирлери	1	Чугаа чорудулгазының хевирлери: когнитивтиг, эмоционалдыг, мотивационномотивациялыг.
	Чугааның аңгы-аңгы байдалдары	1	Чугааның аңгы-аңгы байдалдары.
	Функционалдыг стильдер	1	Монолог болгаш диалогту ылгаар.
	Сөзүглелдиң стилистиктиг сайгарылгазы	1	Стильдерниң ылгавырлыг талаларын аңгылаар, ажылаттынар черин болгаш сорулгазын тодарадыр.
	Сөзүглелди чаартырының хевирлери	1	Стильдерни аңгылаар: албан-херек, парлалга, эртем, чугаа, чечен чогаал.
	<i>Чогаадыкчы болгаш</i>	1	Ажылдап кылган төлевелдиң түннелин бижимел-биле айтыр,

	<i>хыналда ажылдар. Немелде онаалгалыг диктант.</i>	1	<p>чыгдынганан материалдарны ажыглап тургаш, презентацияга көргүзөр. Доклад, аннотация, тезистер, конспект, рецензия, реферат бижиир. Бердинген сөзүглелдерниң стиль талазы-биле эдилгезин кылыр.</p> <p>Сөзүглелдиң стилистиктиг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Сөзүглелдиң стилин, ооң ылгавырлыг демдектерин айтыр.</p> <p>Тыва дылдың электроннуг корпусу-биле ажылдаар; сөзүглелди эде тургузар; кол болгаш ийи чергениңмедээлерин аңгылаар.</p> <p>Сөзүглелдиң стилистиктиг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.</p> <p>Немелде онаалгалыг диктант.</p> <p>Эдертиг.</p> <p>Кайы-бир стильдиң материалдарына даянып, кластер тургузар.</p> <p>Бөлүк-биле ажылдың хыналдазы «Тыва дылда чугаа стильдери», тыва улустуң тоолдарына даяныр</p>
	<i>Эдертиг</i>	1	
	<i>Кластер</i>	1	
	<i>Бөлүк-биле ажыл «Тыва дылда чугаа стильдери»</i>	1	

ТЕМАЛЫГ ПЛАННААШКЫН 11 КЛАСС (33 ШАК)

Блок	Тема (ооң иштинче кирип турар билиглер)	Шак саны ниити б/ш тема аайы-биле	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
Дыл дугайында ниити билиглер	Дыл дугайында ниити билиглер	Ниити шагы - 4	<p>Лингвистиктиг билиглерниң системазын чугаалажыр.</p> <p>Дылдың тургузуун, ооң адырларының болгаш өөренир кезиктериниң системазын билир.</p> <p>Сөстүң фонемниг, морфемниг, синтаксистиг болгаш лексиктиг сайгарылгазы.</p>
	Дыл – тускай система	1	
	Дылдың деңнелдери: фонемниг, морфемниг	1	
	Дылдың деңнелдери: лексиктиг,	1	

	Дылдың деңгелдери: синтаксистиг.	1	Тыва дылдың хөгжүлдезинге эртемден түркологтарның болгаш дыл эртемденнериниң ужур-дузасы. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажилдар. Хыналда диктант. Белеткеп каан сөзүглелге эдертиг бижири. Сөзүглел-биле ажыл: фонемниг, морфемниг, лексиктиг, синтаксистиг сайгарылгалар. Төлевилел «Дыл – культураның сайзыраарының аргазы». Түркология болгаш дыл эртемденнериниң ажилдарына хамаарышкан шинчилел ажылы кылыр.
	<i>Хыналда диктант.</i>		
	<i>Эдертиг</i>		
	<i>Сөзүглел-биле ажыл: фонемниг, морфемниг, лексиктиг, синтаксистиг сайгарылгалар</i>		
	<i>Төлевилел «Дыл – культураның сайзыраарының аргазы»</i>		
Синтаксис болгаш пунктуация	Синтаксис болгаш пунктуация	Ниити шагы – 9	
	Синтаксис болгаш пунктуацияның кол билиглери	1	Синтаксис болгаш пунктуацияның айтырыгларын билер. Сөс каттыжышкынына хамаарышкан билиглерни ханыладыр, оларны ылгаар, сөзүглел иштинде домактардан сөс каттыжышкынынарының өзек болгаш чагырткан сөстериниң аразында уткалыг хамаарылгаларын тайылбырлаар. Сөс каттыжышкынының сайгарылгазы. Домакта сөс каттыжышкынынарының кезектериниң каттыжып чоруур холбааларын тывар. Сөс каттыжышкынынары болгаш домактарның тургузуг болгаш утка талазы-биле онзагай талаларын сайгарар. Сөс каттыжышкынының сайгарылгазын кылыр. Домак дугайында билигни катаптаар, оларның кол шынарларын, домакка каттыжар чурумун айтыр. Бөдүүн, нарынчылтыг болгаш нарын домактарны аңгылаар. Домактың грамматиктиг ооргазын тывар; домактың чугула болгаш ийиги черге кезигүннерин тывар.
	Сөс каттыжышкыны	1	
	Синтаксистиг харылзаалар	1	
	Домак. Домак дугайында билиг. Домактың чугула шынарлары	1	
	Домакта сөстерниң туружу. Домактың грамматиктиг ооргазы	1	
	Домактарны бөлүктээри. Бөдүүн болгаш нарын домактар	1	
	Домактың тускайлаан кезигүннери	1	
	Нарын домак. Нарын домактың хевирлери, оларга бижик демдектери. Нарын синтаксистиг конструкция	1	
Дорт болгаш доора чугаа	1		

	<p><i>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.</i> <i>Немелде онаалгаларлыг диктант</i></p> <p><i>Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг.</i> <i>Кыска чогаадыг</i></p>		<p>Чаңгыс аймак кежигүннерни тодарадыр, бижик демдектерин салыр.</p> <p>Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны ылгаар.</p> <p>Тускайлаан болгаш тодарадыкчы сөстөрни тывар.</p> <p>Тускайлаан кежигүннерлиг домактарны бөдүүн нарынчыттынмаан домактар кылдыр эде тургузар.</p> <p>Киирилде сөстерлиг, киирилде домактарлыг, адалгаларлыг домактарга бижик демдектерин салыр.</p> <p>Нарын домактың кезектериниң кызыгаарын тывар; нарын домакты чагырышкан болгаш чагырышпаан деп ылгаар.</p> <p>Чагырышпаан нарын домактарга чогуур бижик демдектерин салыр.</p> <p>Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның хевирлерин айтыр, оларның аразында холбажыр аргаларын тодарадыр.</p> <p>Чагырышкан нарын домактарга чогуур бижик демдектерин салыр.</p> <p>Бөдүүн домактарга болгаш нарын домактарга домак кежигүннериниң туружун сагыыр.</p> <p>Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Нарын синтаксистиг конструкцияларның иштинде домактарның кызыгаарын, оларның аразында холбажыр аргаларын тодарадыр.</p> <p>Дорт болгаш доора чугааны аңгылаар, оларга чогуур бижик демдектерин салыр.</p> <p>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.</p> <p>Немелде онаалгаларлыг диктант.</p> <p>Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Мээң авам онзагай».</p>
	<p><i>Шинчилел ажылы «Тыва болгаш орус дылдарда чаңгыс составтыг домактар»</i></p> <p><i>Төлевилел камгалалы «Бөдүүн домак дугайында»</i></p> <p><i>Сөзүглел-биле ажыл</i></p>		

			<p>Кыска чогаадыг «Келир үеде мээң мергежим». Шинчилел ажылы «Тыва болгаш орус дылдарда чаңгыс составтыг домактар».</p> <p>Төлөвилел камгалалы «Бөдүүн домак дугайында».</p> <p>Сөзүглел-биле ажыл. Бердинген сөзүглелге чогуур бижик демдектерин салыр.</p> <p>Белеткеп каан сөзүглелге бижик демдектерин салыр, частырыгларын эдер.</p>
Чугаа стили	Чугаа стили	Ниити шагы – 10	
	Публицистика стили. Публицистика стилиниң хевирлери	1	Публицистика (парлалга) стилиниң шынар демдектерин айтыр..
	Статья, үнелел, рецензия	1	Парлалга стилиниң лексика болгаш синтаксис талазы-биле оназагай талаларын айтыр, эртем терминнерин ажыглаар.Парлалга стилиниң жанларынга сөзүглелдер тургузар: медээ дамчыдары (демдеглел, интервью, репортаж, отчет), сайгарылгалыг (статья, рецензия),
	Интервью, репортаж	1	Чечен чогаал стилинге ажыглаар дылдың аргаларын, сөстөр, домактарның стиль талазы-биле ажыглалын тодарадыр
	Дыңнадыг. Аас-биле дыңнадыг, ооң хевирлери	1	
	Албан-херек стили, ооң онзагай демдектери. Албан-херек стилиниң хевирлери	1	Албан-херек стилиниң жанларын бижип билир.
	Билдириишкин, хол үжүү, шынзылга, акт, протокол, анкета	1	Чечен чогаал стилинге хамаарышкан сөзүглелдин сайгарылгазын кылыр.
	Резюме. Портфолио долдурары	1	Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.
	Чечен чогаал стили	1	Шилилге диктант.
	Уран-чечен аргалар	1	Чогаадыг. Стильдерниң кайы-бир хевирин ажыглавышаан, «Бойдус чаңы болчумча чок», «Тооруктуг долгай тандым долганзымза, тодар-ла мен...», «Суурумнуң ыдыктыг чери» (өөреникчиниң шилилгези-биле).
Стилистиктиг фигуралар	1	Төлөвилел камгалалы «Сөзүглелдин уран-чечени»	

	<i>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Шилилге диктант</i>		(өөреникчинин шилилгези-биле)
	<i>Чогаадыг</i>		
	<i>Төлевилел камгалалы</i>		
Чугаа культуразы	Чугаа культуразы	Ниити шагы – 10	
	Чугаа культуразы - лингвистиканың бир адыры	1	Чугаалажылга үезинде чугаа культуразының чамдык айтырыгларын ылгаар болгаш шын ажыглаар: нормажыттынган, коммуникативтиг, чугаа этиказын сагыыры.
	Чугаа культуразының кол талалары (аспектилери)	1	Номчулга үезинде сөстөрни шын адаар, үн доктаашкыннарын сагыыр, логиктиг ударениелерни салыр.
	Бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазын үнелээри	1	Аас болгаш бижимел чугаа культуразын сагыыр.
	Хөй улус мурнунга чүве чугаалаарының культуразы	1	Бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазының тургузуун хайгаараар, сайгарар, үнелээр.
	Чугаа этикеди. Чугаа этикединиң онзагайы	1	Хөй улус мурнунга мурнунга чүве чугаалап тура, литературлуг дылдың нормаларын сагыыр.
	Чугаа этикеди. Чугаа этикединиң онзагайы	1	Мергежилгелер кылып тура, тыва дылдың орфоэпия, лексика, грамматика, стиль талазы-биле нормаларын сагыыр.
	Дылдың нормалары болгаш оң хүлээлгелери	1	Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.
	Тыва литературлуг дылдың нормалары	1	Чогаадыг-эссе: «Кандыг чугааны эки дээрил?»
	Лексиктиг, грамматиктиг нормалар	1	Угаап боданышкын хевиринге чогаадыг: «Литературлуг норма дээрге ...».
	Стилистиктиг болгаш орфоэпия нормалары	1	Шинчилел ажылы. «Чугаа этикедин сагыыры – кижиниң ниити культуразының демдээ».
<i>Чогаадыг-эссе: «Кандыг чугааны эки дээрил?»</i>		Немелде онаалгаларлыг түңнел хыналда диктант.	

	<i>Угаан боданышыкын хевиринге чогаадыг: «Литературлуг норма дээрге ...»</i>		
	<i>Шинчилел ажылы. «Чугаа этикедин сагыры – кижиниң ниити культуразының демдээ»</i>		
	<i>Немелде онаалгаларлыг туңнел хыналда диктант</i>		

ТЕМАЛЫГ ПЛАННААШКЫН 11 КЛАСС (68 ШАК)

Блок	Тема (ооң иштинче кирип турар билиглер)	Шак саны ниити б/ш тема аайы-биле Ниити шагы – 5+7	Өөреникчилерниң кылыр ажил-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
Дыл дугайында ниити билиглер	Дыл дугайында ниити билиглер		
	Дыл – тускай система	1	Лингвистиктиг билиглерниң системазын чугаалажыр. Дылдың тургузуун, ооң адырларының болгаш өөренир кезиктериниң системазын билир.
	Дылдың деңнелдери: фонемниг	1	
	Дылдың деңнелдери: морфемниг	1	Сөстүң фонемниг, морфемниг, синтаксистиг болгаш лексиктиг сайгарылгазы. Тыва дылдың хөгжүлдезинге эртемден түркологтарның болгаш дыл эртемденнериниң ужур-дузазы.
	Дылдың деңнелдери: лексиктиг,	1	
	Дылдың деңнелдери: синтаксистиг.	1	
		<i>Хыналда диктант.</i>	1
	<i>Эдертиг</i>	1	

	<i>Сөзүглел-биле ажыл: фонемниг сайгарылга</i>	1	Сөзүглел-биле ажыл: фонемниг, морфемниг, лексиктиг, синтаксистиг сайгарылгалар.
	<i>Сөзүглел-биле ажыл: морфемниг сайгарылга</i>	1	Төлевилел «Дыл – культураның сайзыраарының аргазы». Түркология болгаш дыл эртемденнериниң ажылдарына хамаарышкан шинчилел ажылы кылыр.
	<i>Сөзүглел-биле ажыл: лексиктиг сайгарылга</i>	1	
	<i>Сөзүглел-биле ажыл: синтаксистиг сайгарылгалар</i>	1	
	<i>Төлевилел «Дыл – культураның сайзыраарының аргазы»</i>	1	
Синтаксис болгаш пунктуация	Синтаксис болгаш пунктуация	Ниити шагы – 16+6	
	Синтаксистиг кол билиглери	1	Синтаксис болгаш пунктуацияның айтырыгларын билер. Сөс каттыжышкынына хамаарышкан билиглерни ханыладыр, оларны ылгаар, сөзүглел иштинде домактардан сөс каттыжышкыннарының өзек болгаш чагырткан сөстөрүнүн аразында уткалыг хамаарылгаларын тайылбырлаар. Сөс каттыжышкынының сайгарылгазы. Домакта сөс каттыжышкыннарының кезектеринин каттыжып чоруур холбааларын тывар. Сөс каттыжышкыннары болгаш домактарның тургузуг болгаш утка талазы-биле онзагай талаларын сайгарар. Сөс каттыжышкынының сайгарылгазын кылыр. Домак дугайында билигни катаптаар, оларның кол шынарларын, домакка каттыжар чурумун айтыр. Бөдүүн, нарынчылтынган болгаш нарын домактарны аңгылаар. Домактың грамматиктиг ооргазын тывар; домактың чугула болгаш ийиги черге кежигүннерин тывар. Чаңгыс аймак кежигүннерни тодарадыр, бижик демдектерин салыр.
	Пунктуацияның кол билиглери	1	
	Сөс каттыжышкыны	1	
	Синтаксистиг харылзаалар	1	
	Домак. Домак дугайында билиг.	1	
	Домактың чугула шынарлары	1	
	Домакта сөстөрнүң туружу	1	
	Домактың грамматиктиг ооргазы	1	
	Домактарны бөлүктээри	1	
	Бөдүүн домактар	1	
Нарын домактар	1		

	Домактың тускайлаан кежигүннери	1	<p>Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны ылгаар.</p> <p>Тускайлаан болгаш тодарадыкчы сөстөрни тывар.</p> <p>Тускайлаан кежигүннерлиг домактарны бөдүүн нарынчыттынмаан домактар кылдыр эде тургузар.</p> <p>Кирилде сөстөрлиг, кирилде домактарлыг, адалгаларлыг домактарга бижик демдектерин салыр.</p> <p>Нарын домактың кезектериниң кызыгаарын тывар; нарын домакты чагырышкан болгаш чагырышпаан деп ылгаар.</p> <p>Чагырышпаан нарын домактарга чогуур бижик демдектерин салыр.</p> <p>Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның хевирлерин айтыр, оларның аразында холбажыр аргаларын тодарадыр.</p> <p>Чагырышкан нарын домактарга чогуур бижик демдектерин салыр.</p> <p>Бөдүүн домактарга болгаш нарын домактарга домак кежигүннериниң туружун сагыыр.</p> <p>Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Нарын синтаксистиг конструкцияларның иштинде домактарның кызыгаарын, оларның аразында холбажыр аргаларын тодарадыр.</p> <p>Дорт болгаш доора чугааны аңгылаар, оларга чогуур бижик демдектерин салыр.</p> <p>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.</p> <p>Немелде онаалгаларлыг диктант.</p> <p>Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Мээң авам онзагай».</p> <p>Кыска чогаадыг «Келир үеде мээң мергежим».</p> <p>Шинчилел ажылы «Тыва болгаш орус дылдарда чаңгыс</p>
	Нарын домак. Нарын домактың хевирлери	1	
	Нарын домакка бижик демдектери	1	
	Нарын синтаксистиг конструкция	1	
	Дорт болгаш доора чугаа	1	
	<i>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.</i>	1	
	<i>Немелде онаалгаларлыг диктант</i>	1	
	<i>Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг.</i>	1	
	<i>Кыска чогаадыг</i>	1	
	<i>Шинчилел ажылы «Тыва болгаш орус дылдарда чаңгыс составтыг домактар»</i>	1	
	<i>Төлевилел камгалалы «Бөдүүн домак дугайында»</i>	1	
	<i>Сөзүглел-биле ажыл</i>	1	

			<p>составтыг домактар».</p> <p>Төлөвилел камгалалы «Бөдүүн домак дугайында».</p> <p>Сөзүглел-биле ажыл. Бердинген сөзүглелге чогуур бижик демдектерин салыр.</p> <p>Белеткеп каан сөзүглелге бижик демдектерин салыр, частырыгларын эдер.</p>
Чугаа стили	Чугаа стили	Ниити шагы – 16+3	
	Публицистика стили	1	Публицистика (парлалга) стилиниң шынар демдектерин айтыр..
	Публицистика стилиниң хевирлери	1	Парлалга стилиниң лексика болгаш синтаксис талазы-биле оназагай талаларын айтыр, эртем терминнерин ажыглаар.Парлалга стилиниң жанрларынга сөзүглелдер тургузар: медээ дамчыдары (демдеглел, интервью, репортаж, отчет), сайгарылгалыг (статья, рецензия),
	Статья	1	Чечен чогаал стилинге ажыглаар дылдың аргаларын, сөстөр, домактарның стиль талазы-
	Үнелел	1	биле ажыглалын тодарадыр
	Рецензия	1	Албан-херек стилиниң жанрларын бижип билир.
	Интервью	1	Чечен чогаал стилинге хамаарышкан сөзүглелдин сайгарылгазын кылыр.
	Репортаж	1	Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.
	Дыңнадыг, аас-биле дыңнадыг, ооң хевирлери	1	Шилилге диктант.
	Албан-херек стили, ооң онзагай демдектери	1	Чогаадыг. Стильдерниң кайы-бир хевирин ажыглавышаан, «Бойдус чаңы болчумча чок», «Тооруктуг долгай таңдым долганзымза, тодар-ла мен...», «Суурумнуң ыдыктыг чери»
	Албан-херек стилиниң хевирлери	1	(өөреникчиниң шилилгези-биле).
	Билдириишкин, хол үжүү, шынзылга, акт, протокол, анкета	1	Төлөвилел камгалалы «Сөзүглелдин уран-чечени»
	Хол үжүү, шынзылга, акт, протокол, анкета	1	(өөреникчиниң шилилгези-биле)

	Резюме. Портфолио долдурары	1	
	Чечен чогаал стили	1	
	Уран-чечен аргалар	1	
	Стилистиктиг фигуралар	1	
	<i>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Шиллге диктант</i>	1	
	<i>Чогаадыг</i>	1	
	<i>Төлевилел камгалалы</i>	1	
Чугаа культуразы	Чугаа культуразы	Ниити шагы – 11+4	
	Чугаа культуразы - лингвистиканың бир адыры	1	Чугаалажылга үзінде чугаа культуразының чамдык айтырыгларын ылгаар болгаш шын ажыглаар: нормажыттыңан, коммуникативтиг, чугаа этиказын сагыыры.
	Чугаа культуразының кол талалары (аспектилери)	1	Номчулга үзінде сөстерни шын адаар, үн доктаашкыннарын сагыыр, логиктиг ударениелерни салыр. Аас болгаш бижимел чугаа культуразын сагыыр.
	Бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазын үнелээри	1	Бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазының тургузуун хайгаараар, сайгарар, үнелээр.
	Хөй улус мурнунга чүве чугаалаарының культуразы	1	Хөй улус мурнунга мурнунга чүве чугаалап тура, литературлуг дылдың нормаларын сагыыр.
	Чугаа этикеди. Чугаа этикединиң онзагайы	1	Мергежилгелер кылып тура, тыва дылдың орфоэпия, лексика, грамматика, стиль талазы-биле нормаларын сагыыр.
	Дылдың нормалары болгаш ооң хүлээлгелери	1	
	Тыва литературлуг дылдың нормалары	1	

Лексиктиг нормалар	1	<p>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Чогаадыг-эссе: «Кандыг чугааны эки дээрил?» Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг: «Литературлуг норма дээрге ...». Шинчилел ажылы. «Чугаа этикедин сагыры – кижиниң ниити культуразының демдээ». Немелде онаалгаларлыг түңнел хыналда диктант.</p>
Грамматиктиг нормалар	1	
Стилистиктиг нормалар	1	
Орфоэпия нормалары	1	
<i>Чогаадыг-эссе: «Кандыг чугааны эки дээрил?»</i>	1	
<i>Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг: «Литературлуг норма дээрге ...»</i>	1	
<i>Шинчилел ажылы. «Чугаа этикедин сагыры – кижиниң ниити культуразының демдээ»</i>	1	
<i>Немелде онаалгаларлыг түңнел хыналда диктант</i>	1	

Эртем талазы-биле түңнелдерни үнелээриниң системазы

Эртем талазы-биле түңнелдерниң хыналдазын хүн бүрүде чорудар болгаш улдуңнар төнчүзүнде, ол ышкаш түңнел хыналдаларның чурумун ёзугаар чорудар.

Аас-биле харыыларның үнелели

Аас-биле айтырары дээрге төрөөн (тыва) дылды өөренип турар уругларның билиин хынаарының бир кол хевири болур. Өөреникчиниң кайы-бир темага харыызы долу харыызынга негелделер: домакта сөстөрнүң, абзацтарның аразында харылзаалыы, дүрүмнерни шын тайылбырлап билири.

«5» демдекти салыры: өөрөнгөн материалын долузу-биле тайылбырлап, шын харыыларны берип, ооң утказын билир болгаш ону чүгле өөрөдилге номундан эвес, а бодунуң чижектери-биле бадыткавышаан, бодалдарын илередип, алган билиглерин херек кырында ажыглап билир; билип алган чүүлүн литературлуг дылдың негелделеринге дүүштүр дес-дараалаштыр чугаалап билир.

«4» демдекти салыры: үстүндө бердинген «5» демдектиң негелделеринге дүүштүр харыылап турар-даа болза, 1-2 частырыгны кылгаш, ону боду эдип, дес-дараалаштыр чугаалаарынга база 1-2 частырыг кылганда.

«3» демдекти салыры: бир эвес өөреникчи теманы билир, ынчалза-даа материалды долу эвес болгаш чамдык билиглерниң тодарадыын шын эвес тайылбырлап турар; материалды ханы эвес билир болгаш чугаазы частырыгларлыг болза.

«2» демдекти бир эвес өөреникчи материалды билбес, тодарадыгларның утказын өскерттип азы шын эвес чугаалап турар болза.

«5», «4», «3» демдектерни өөреникчиниң чүгле чаңгыс айтырыгга харыылааны дээш эвес, а кичээл дургузунда ниити ажылы дээш салыр.

Бижимел ажылдарның үнелели

Диктантыларның үнелели. Тыва дыл кичээлдеринге словарьлыг, хыналда болгаш түңнел диктантыларны бижидер. Школа программазынче кирбээн темаларга хамааржыр орфографтыг болгаш пунктуастыг частырыгларны эдер, ынчалза-даа оларны өөреникчиниң частырыы кылдыр санапас. Улуг эвес частырыгларны, тодаргайлаарга, бир бижик демдээниң орнунга өске бижик демдээ салыпкан, үжүктөрни билдинмес кылдыр кожупкан, бижик демдектерин чаңгыс ол-ла темага катап-катап чазыпкан таварылгаларда дээш о.ө. Ындыг хевирлиг частырыгларны башкы эдип каар. Ук частырыглар 3-ден хөй кылдыр катаптаттынып турар болза, ону дараазында демдек салырда, частырыг кылдыр санаар. Частырыглар санап турда, 2 хире улуг эвес частырыг эрттирипкен болза, ону чаңгыс кылдыр санаар.

«5» демдекти ажил чазыг чок, ынчалза-даа улуг эвес 1 орфографтыг азы 1 пунктуастыг частырыг бар болза, салыр;

«4» демдекти 2 орфографтыг болгаш 2 пунктуастыг азы 1 орфографтыг болгаш 3 пунктуастыг азы 4 пунктуастыг азы чүгле 3 орфографтыг дөмей частырыгларлыг болза, салыр;

«3» демдекти 4 орфографтыг болгаш 4 пунктуастыг азы 3 орфографтыг болгаш 5 пунктуастыг азы чүгле 7 пунктуастыг азы 5 орфографтыг болгаш 3 пунктуастыг частырыглар бар болза, салыр. Улуг эвес частырыгларга хамааржыр 6 орфографтыг болгаш 6 пунктуастыг частырыг, бир эвес оларның аразында дөмей болгаш улуг эвес частырыглар бар болза, салыр.

«2» демдекти 7 орфографтыг болгаш 7 пунктуастыг азы 6 орфографтыг болгаш 8 пунктуастыг азы 5 орфографтыг болгаш 9 пунктуастыг азы 8 орфографтыг болгаш 6 пунктуастыг частырыглар бар болза, салыр.

Хыналда диктант болгаш немелде онаалгалыг (фонетиктиг, лексиктиг, орфографтыг, грамматиктиг, пунктуастыг) ниити хыналда ажилга ажилдың хевир бүрүзү дээш ийи аңгы демдек салыр.

Немелде онаалгаларга демдектер:

«5» демдекти шупту онаалга шын кылдынган болза, салыр;

«4» демдекти онаалгаларның хөй кезии шын кылдынган болза, салыр;

«3» демдекти онаалгалар чартыындан эвээш эвес кылдынган болза, салыр;

«2» демдекти онаалгаларның хөй кезии кылдынмаан болза, салыр;

Словарьлыг диктантының үнелели. Тодаргай темага словарьлыг диктантыларда 10-дан хөй эвес бижири берге аңгы-аңгы сөстөр турар ужурлуг.

«5» демдекти частырыглар чок болза, салыр.

«4» демдекти 1-2 частырыглыг болза, салыр.

«3» демдекти 3-4 частырыглыг болза, салыр.

«2» демдекти 5-тен хөй частырыглыг болза, салыр.

Эдертиглер болгаш чогаадыгларның үнелели. Эдертиглер болгаш чогаадыглар – бодунуң бодалын (азы дыңнаан сөзүглелин) шын болгаш дес-дараалаштыр дамчыдарының, өөреникчилерниң чугаазының сайзыралының деңнелин хынаар кол хевирлери.

Чогаадыг болгаш эдертигге ийи демдекти, бирээде, утказы болгаш дылы дээш, ийиде, шын бижилгези болгаш бижик демдектерин салганы дээш, салыр.

Чогаадыгның болгаш эдертигнің утказынга болгаш сөстөрни домакка шын ажыглап, тургусканы дээш, үнелээри:

- кол темага болгаш бодалга ажылдың дүгжүп турары;
- теманы долузу-биле ажытканы;

- материалды шын кылдыр ажыглааны;
- теманы дес-дараалаштыр дамчытканы;
- сөзүглелдин тема болгаш стилинге дүүштүр дылдың уран аргаларын ажыглааны;

Чогаадыгга болгаш эдертигге демдектер диктантыларга салыр нормалар ёзугаар салдынар.

«5» демдекти частырыг чок ажылга; 1 улуг эвес орфографтыг азы 1 улуг эвес пунктуастыг частырыг бар болза, салыр;

«4» демдекти 2 орфографтыг болгаш 2 пунктуастыг азы 1 орфографтыг болгаш 3-4 пунктуастыг частырыг болгаш орфографтыг частырыг чок азы 3 орфографтыг, бир эвес оларның аразында дөмей частырыглар бар болза, салыр;

«3» демдекти 4 орфографтыг болгаш 4 пунктуастыг азы 3 орфографтыг болгаш 5 пунктуастыг частырыглыг, азы 7 пунктуастыг орфографтыг частырыглар чок, азы 5 орфографтыг болгаш 3 пунктуастыг частырыглар бар болза, салыр. 6 орфографтыг болгаш 6 пунктуастыг частырыгларны чөпшээреп болур, бир эвес оларның аразында дөмей болгаш улуг эвес частырыглар бар болза.

«2» демдекти 4-5 орфографтыг болгаш 7 пунктуастыг азы 6 орфографтыг болгаш 8 пунктуастыг частырыг, азы 5 орфографтыг болгаш 9 пунктуастыг частырыг, азы 8 орфографтыг болгаш 6 пунктуастыг частырыг бар болза, салыр.

Төлевилел болгаш шинчилел ажылы

Төлевилел болгаш шинчилел ажылының үнелели

- кандыг-бир тодаргай темага чидиг берге айтырыгны тургузуп, ону шиитпирлээр аргаларны шилиирде, бот-башкарныры;
- теманы шилип алгаш, ону шилип алганының чылдагаанын бадыткап, чедип алган түңнелдерин үндүрерде бот-башкарныры;
- шинчилел ажылының ужур-утказын ажыдарда, эртем талазы-биле билиглерин болгаш кылып чорудар аргаларны тургузары;
- шинчилел ажылының ужур-утказын болгаш түңнелдерин негелде езугаар шын кылдыр дерээни.

Ниити демдекти 5 баллдан улгаттыр салбас.

«5» демдек – 20–25 балл (эртем ажылы негелде езугаар кирилде, иштики бөлүктөрлиг кол кезек болгаш түңнел, ажыглаан литература даңзызындан тургустунган турда);

«4» демдек – 15–19 балл (эртем ажылының негелдезин езугаар кирилде, кол кезек болгаш түңнел, ажыглаан литература даңзызындан тургустунган турда);

«3» демдек – 10–14 балл (кирилде, кол кезек долу эвес-даа болза, түңнел болгаш ажыглаан литература даңзызы бар турда);

«2» демдек – 5–9 балл (ажыл негелде езугаар дериттинмээн болза).